

Dominikanerklosteret i Århus

Arkæologiske undersøgelser i Vor Frue Klosters nordfløj

Af Hans Skov

1. Indledning

Forhistorisk Museum, Moesgård, fik i 1995 i forbindelse med ombygningsarbejder i Vor Frue Klosters

nordfløj lejlighed til at foretage arkæologiske undersøgelser i fire rum.¹ På figur 1 er det undersøgte område i nordfløjen markeret med gråtoner. De arkæologiske undersøgelser bestod dels af regulære udgravninger og dels af omfattende opmålinger af vægfladerne i det overhængede rum, der nu kaldes Munkestuen.²

De arkæologiske undersøgelser af Vor Frue Kloster er de første siden C.G. Schultz's udgravninger i 1955.³ Området, som de nye undersøgelser fandt sted i, var velvalgt, idét det netop er på det sted, at nord- og vestfløjen mødes (fig. 2.). Undersøgelserne har bidraget med ny viden om alderen på nordfløjen og den oprindelige vestfløj, samt påvist mindst tre hovedfaser i det overhængede rum fra middelalderen. Bebyggelsesspor fra 1000-årene og levn fra sognekirkegården, der hørte til Skt. Nikolai kirke, er andre frugter af de seneste undersøgelser.⁴

Formålet med renoveringen af det middelalderlige overhængede rum og ombygningen af de tilstødende rum fra nyere tid var at skabe et lille museum, bibliotek og refugieagtigt studierum. Museet skal fortælle om klosteret og kirkens historie. Et af de ældste rum i Århus vil efter lang tids glemsel atter

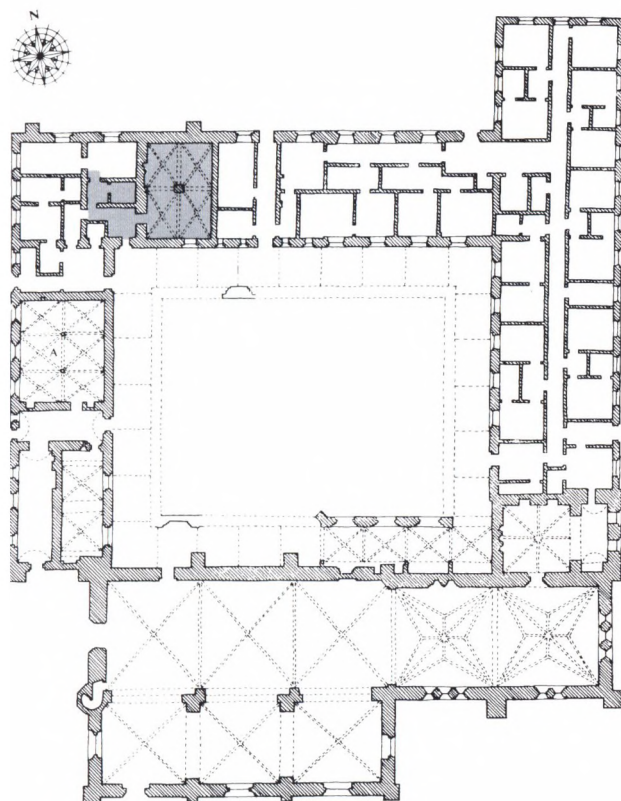

Fig. 1. Dominikanerklosteret, Vor Frue Kloster, i Århus. Det område, der blev arkæologisk undersøgt i 1995, er fremhævet med sorttoner. Grundplan efter Danmarks Kirker.

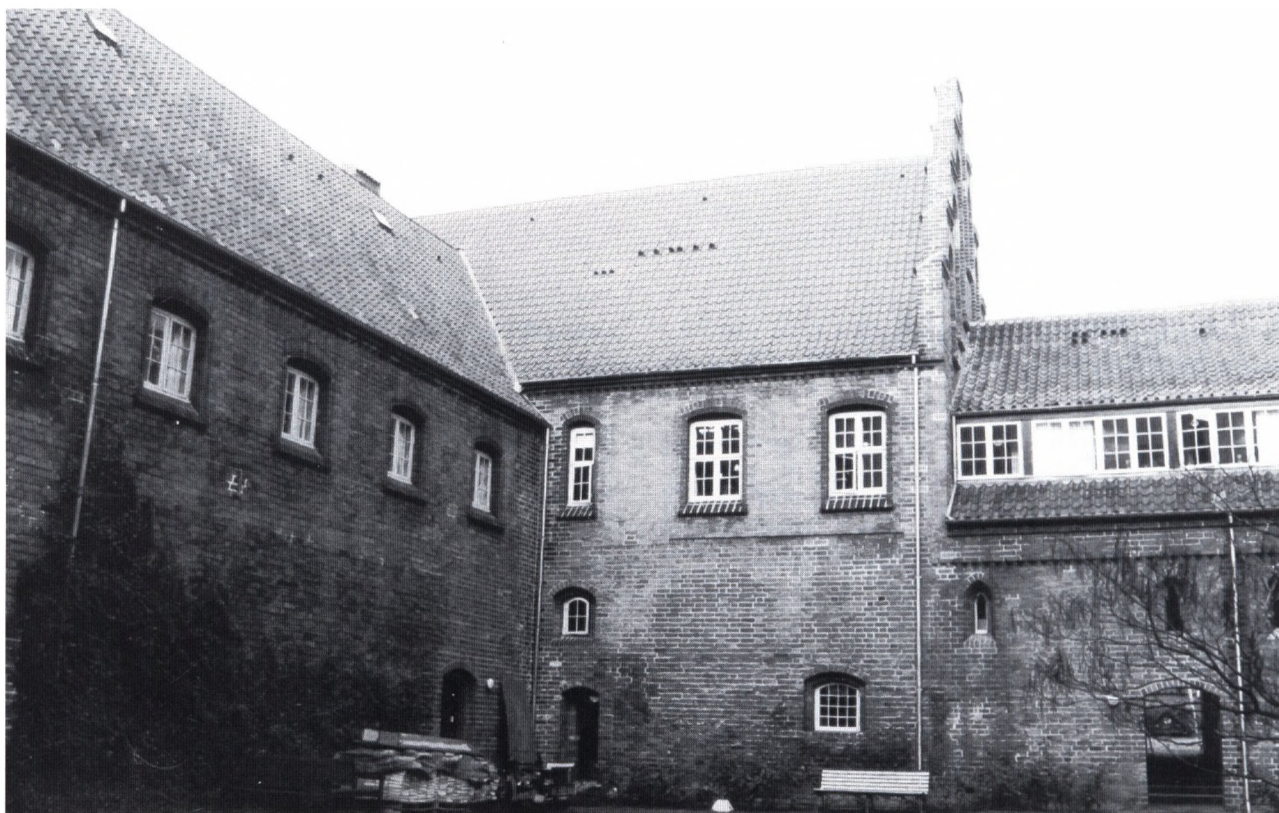

Fig. 2. Nordfløjens Munkestue findes bag det kvadratiske vindue bag bænken. Ud over en del af nordfløjen ses den tilstødende del af vestfløjen. Foto: Hans Skov 1995.

komme til ære og værdighed. Billedet på figur 3 giver et godt indtryk af Munkestuens komplekse bygningshistorie.

2. Historisk baggrund

Stedet, hvor Vor Frue Kloster ligger, var i den sene del af vikingetiden en del af byen Aros, omend der var tale om en bydel, der var adskilt fra den befæste-

de bykerne af et 60-70 m bredt bælte af sump.⁵ Herude opførte man sent i 1000-årene en frådstenskatedral, der blev viet til Skt. Nikolai. Kirken var byens domkirke frem til 1190-erne, hvor grundstenen til den nuværende domkirke blev lagt.⁶ Man må regne med, at Skt. Nikolai kirken kan have fungeret som domkirke helt frem til dominikanermunkenes ankomst o. 1239, for først i 1246 var byggeriet af den

Fig. 3. Vestvæggen i Munkestuen set fra sydvest. I forgrunden ses hvælvpillen. Foto: Hans Skov 1995.

nye Skt. Clemens domkirke så vidt, at man kunne genbegrave Hellig Niels' relikvier her.⁷

Dominikanermunkene overtog den gamle fråd-stenskirke og omdannede den til en gotisk munke-

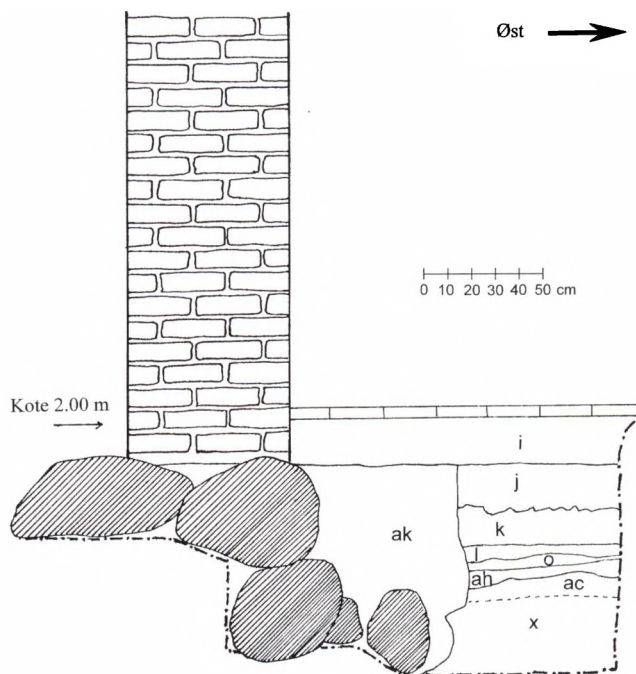

Fig. 4. Den arkæologisk påviste lagfølge i Munkestuen. Øverst ses de gule gulvfliser fra 1870-erne. Lag i er funderingslaget til disse fliser. Lag j er et byggelag fra ombygningerne i 2. halvdel af 1400-årene. Lagene k, l og o er gulvlag fra medio 1200 til medio 1400. Lag ah er byggelaget fra nordfløjens opførelse ved midten af 1200-årene. Fra lag ac og nedefter er der tale om urørt undergrundssand. Lagene skæres tydeligt af nedgravningen til hvælvpillens fundament. Hvælvpillen er tydeligvis kommet til ved ombygningen i 2. halvdel af 1400-årene. Tegning: Hans Skov og Leif Plith Lauritsen 1996.

stensbygning, samtidig med at øst- og nordfløjen og siden vestfløjen rejste sig.⁸ Brydningstiden omkring reformationen medførte, at klosteret allerede i 1530 var rømmet af de sidste munke og overdraget til private hænder af Frederik I.⁹ I 1541 bestemte Christian III imidlertid, at klosteret skulle være hospital, mens klosterkirken blev sognekirke for Vor Frue

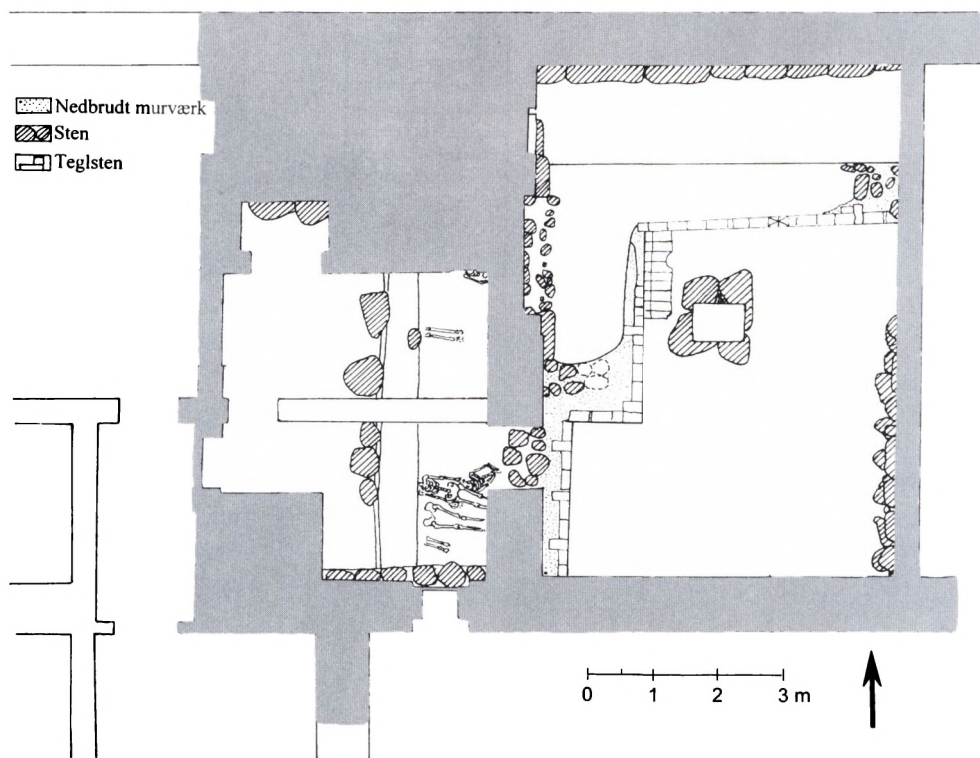

Fig. 5. Oversigtsplan over det arkæologisk undersøgte område i Vor Frue Klosters nordfløj. Munkestuen er rummet til højre. I dette rum ses levn fra den oprindelige nordmur og levn fra et lille indgangsrum ved vestmuren. Rester af trappen fra dette indgangsrum ses i form af 9 munkesten, der kan ses umiddelbart nordvest for rummets hvælpille. Fundamentssten fra hvælpillen, den nuværende nordmur og den sydligste del af østmuren ses. I rummene vest for Munkestuen ses rester af seks begravelser, og umiddelbart vest for disse en nord-sydgående fundamentsgrøft med en tynd lerstribe og en fragmentarisk bevaret syldstensrække. Endnu to syldsten ses i indhakket i det nordligste rum. Alle skillemure vest for Munkestuens vestmur er efterterreformatoriske. Det samme gælder den nordligste halvdel af Munkestuens østmur. Tegning: Hans Skov og Leif Plith Lauritsen 1996.

sogn, og sådan har det i store træk forholdt sig lige til nyere tid.¹⁰

3. De arkæologiske undersøgelser

Nordfløjen

Gulvet i Munkestuen skulle omlægges, og for at få plads til gulvvarme var det nødvendigt at bortgrave ca. 50 cm af de gamle gulvlag m.m. På figur 4 ses den påviste lagfølge, der var i rummet før gulvomlægningen. Som det ses af figur 4, var der umiddelbart under gulvfliserne et tykt funderingslag af sand. Laget indeholdt bl.a. en 1 skilling fra 1856 og må være opstået, da man i 1870'erne lagde nyt gulv i Munkestu-

en. Herefter fulgte et tykt brokkelag med keramik, som dateringsmæssigt ligger i årtierne omkring 1500. Dette lag er tolket som et byggelag, som formentlig kan knyttes til et større ombygningsarbejde i senmiddelalderen. Herunder fulgte et sortbrunt sandet lag med en del trækul og ler iblandet. Laget er tolket som et smudslag i forbindelse med rummets oprindelige teglgulv. Smudslaget indeholdt bl.a. 5 mønter, som ved en foreløbig gennemgang kan bestemmes til at være præget under kongerne Christopher I (1252-1259) og Erik Menved (1286-1319). Under smudslaget fulgte et tyndt sandlag, der er tolket som resterne af det funderingslag, som

rummets første teglgulv var sat i. Sandlaget kunne følges over det meste af rummet og forsvandt ind under en rest af et trappetrin af munkesten, der oprindeligt har flugtet med teglgulvet. Det omtalte trappetrin ses på figur 5 umiddelbart nordvest for hvælpillen. Under sandlaget var der et tyndt sortbrunt askelag, som lå direkte oven på et tegl og mørtelemættet lag. Dette lag, der lå direkte oven på undergrundssandet, tolkes som byggelaget fra nordfløjens opførelse. Ud fra møntfundene at dømme synes det rimeligt at antage, at nordfløjen er opført og taget i brug i løbet af anden halvdel af 1200-årene.

På figur 5 ses det, at der fremkom hidtil ukendte murforløb parallelt med Munkestuens vest- og nordvæg. Disse murforløb kunne stratigrafisk knyttes til nordfløjens ældste fase sammen med sydmuren. Hvælpillen, den nuværende nordmur og østmurens sydlige halvdel kan stratigrafisk henføres til ombygningen i senmiddelalderen. På figur 4 ses det, at hvælpillens fundament skærer sig gennem de ældre gulvlag og byggelaget fra 1200-årene. Fundamentsstenene i den nuværende nordmur og den sydlige halvdel af østvæggen samt hvælpillen er placeret op til 110 cm over fundamentsstenene fra den ældste fase. Da det er rimeligt at antage, at fundamentsstenene oprindeligt var skjult af gulvlagene, må gulvet i Munkestuen være hævet med henved 110 cm fra den ældste fase i 1200-årene til ombygningen i senmiddelalderen. Siden sænkes gulvniveauet med 66 cm, hvilket kan have fundet sted så sent som ved renoveringen i 1870-erne.

På otte forskellige steder i Munkestuen blev små udgravningsfelter ført helt ned i undergrundssandet. Der blev ingen steder påvist ældre kulturlag eller lignende fra før byggelaget, der knyttet sig til klosterets opførelse. Da byggelaget ligger direkte på un-

dergrundssandet, må det naturlige muldlag/vækstlag, der lå over undergrundssandet, være bortgravet. Man har altså gravet sig ned til undergrundssandet på hele det areal, som nordfløjen rejste sig på.

Murværket i den ældste fase bestod af ca. 88 cm tykke kasse-mure med en murkerne af kampesten, teglbrokker og kalkmørtel. Murværket var sat i almindelig munkeskifte på 1-2 lag hovedstore kampesten. De på figur 5 viste nedbrudte murforløb var bevaret i op til 5 skifter over fundamentsstenene. En enkelt mursten i den oprindelige nordmur havde et kryds med en tværstreg indridset, men mønsteret skal næppe tillægges nogen betydning, omend der kendes eksempler på mursten med magiske symboler.¹¹ Nordmurens nordlige afgrænsning er sløret af de forstyrrelser, som en moderne fjernvarmekanal har forårsaget, men man kan rimeligvis gå ud fra, at muren havde samme bredde som sydmuren.

Som det kan ses af figur 5, var nordfløjen oprindeligt en godt 7 m bred bygning, der ved ombygningen i senmiddelalderen fik forøget bredden til ca. 9,5 m. Nordfløjens oprindelige vestgavl svarer tildels til vestvæggen i Munkestuen, men er ved ombygningen i senmiddelalderen skubbet ca. 40 cm mod vest. Dele af den oprindelige vestmur synes at være indkapslet i den nuværende vestvæg i munkestuen. En forklaring på den oprindelige vestmurs markante fremspring mod øst i rummet vil blive diskuteret i afsnit 4.

Skt. Nikolai's kirkegård og den oprindelige vestfløj

I rummene vest for Munkestuen blev der bortgravet henved 80 cm af gulvlagene. På figur 5 kan det ses, at udgravningen var dækkende i to af rummene, mens kun en mindre bid blev undersøgt i det tredje og nordligst beliggende rum. I en bræmme umid-

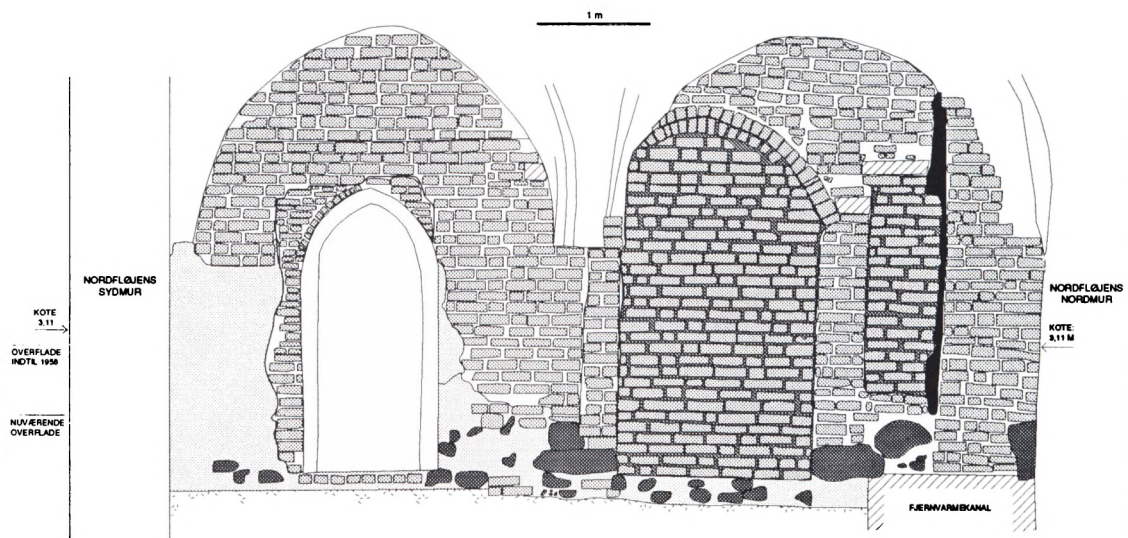

Fig. 6. Vestvæggen i Munkeskoven. Væggen består af et utal af uregelmæssigheder i form af afbrudte murforløb og nicher. Jo mørkere farve jo dybere er nichen eller sprækken i muren. Kampsten er angivet mørkrastet. Hvide eller lysegrå flader er områder, hvor pudslaget er så tykt, at murstenene ikke kan ses. Tegning: Milert Schulz 1996.

delbart vest for nordfløjens vestgavl blev der påtruffet begravelser. Der var skeletdele fra mindst 12 forskellige individer (3 mænd, 3 kvinder, 1 voksen uspec., 5 børn, hvoraf et var et spædbarn).¹² Kun dele af 6 skeletter lå endnu in situ. Fire af disse skeletter var skåret af nordfløjens vestmur, hvorfor de må være ældre end denne klosterfløj. To af skeletterne blev skåret af en fundamentsgrøft til en bygning, som lå kun godt 2 meter vest for nordfløjen. Denne bygning gav sig til kende ved en partielt bevareret stensyld, en 4 cm bred grøngul lerstribe langs fundamentsstenenes yderside og naturligvis fundamentsgrøften. På figur 5 angiver fem syldsten og lerstriben i de to sydligste rum bygningens afgrænsning mod øst. I det nordligste rum ses to svære syldsten, som formentlig angiver bygningens afgrænsning

mod nord. Det er påfaldende, at denne bygnings østmur i store træk flugter med den nuværende vestfløjs østmur. Efter alt at dømme udgør bygningslevnene resterne af klosterets oprindelige vestfløj. Der er fundet en del lerklining i forbindelse med den oprindelige vestfløj, men kun ganske små stumper tegl og ganske lidt mørtel. Dette sammenholdt med syldstenene tyder på, at den oprindelige vestfløj ikke var en grundmuret bygning som nordfløjen, men snarere en form for bindingsværksbygning. I forbindelse med bygningen er der bl.a. fundet tre mønter. To af disse mønter blev fundet i forbindelse med husets fundamentsgrøft/lerstribe. Den ene var præget under Valdermar Sejr (1202-1241), mens den anden blot kan bestemmes som værende en borgerkrigsmønt fra anden halvdel af 1200-årene og frem. I det

øverste af bygningens tre lergulve fremkom en mønt præget under Erik Glipping (1259-1286) eller Erik Menved (1286-1319). Mønterne tyder på, at den oprindelige vestfløj formentlig er jævn gammel med nordfløjen, hvilket betyder, at den er opført i løbet af anden halvdel af 1200-årene.

Sortebrødrenes kloster har i løbet af slutningen af 1200-årene fremstået som et firefløjet anlæg, dog har nord-og vestfløjen været adskilt af en godt 2 meter bred smøge, der formentlig har tjent som køreport/adgangsvej til fratergården. Netop under smøgen findes der som det eneste sted under den nuværende nordfløj skeletdele, der ligger in situ. Både under den oprindelige nordfløj og under den oprindelige vestfløj har man gravet alle begravelser og alle levn fra ældre tider bort ned til undergrunds-sandet. Kun hvor der ikke i første omgang rejste sig en bygning, forblev områdets ældre begravelser urørte, og kun i det omfang at de ikke kom i konflikt med de to fløjes fundamentsgrøfter. Begravelserne må stamme fra Skt. Nikolai domkirkes kirkegård, der altså har strakt sig mindst 34 meter nord for kirken. Denne del af kirkegården må være blevet nedlagt, da dominikanermunkene ankom til stedet omkring 1239. Dette passer tidsmæssigt godt med skeletternes armstilling. Hvor det har været muligt at bestemme disse, kan de bestemmes til armstilling A eller B.¹³

Som nævnt blev der iagttaget en 4 cm bred grøn-gul lerstribe langs ydersiden af vestfløjens fundamentssten. Lerstriben kunne følges ca. 70 cm ned i fundamentsgrøften og sluttede præcist ud for det ældste lergulvs niveau. Dette lergulv var at finde 40 cm under syldstenenes bund. Husets første gulv har med andre ord været neddybet, og lerstriben skal i denne forbindelse nok opfattes som en membran,

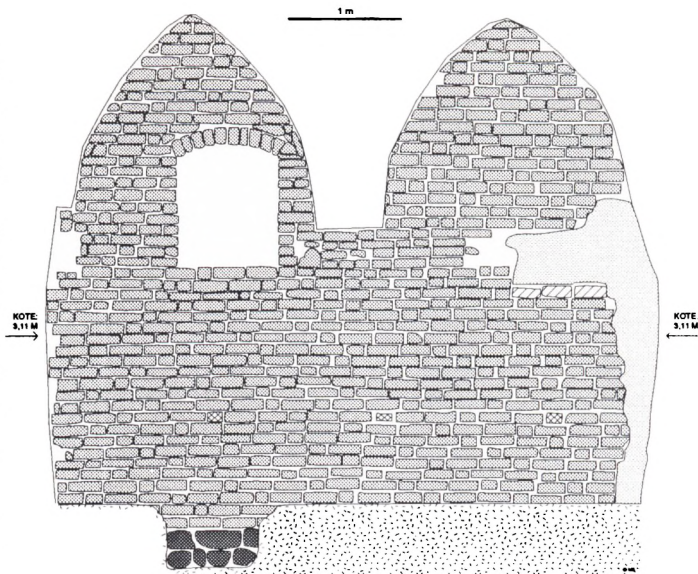

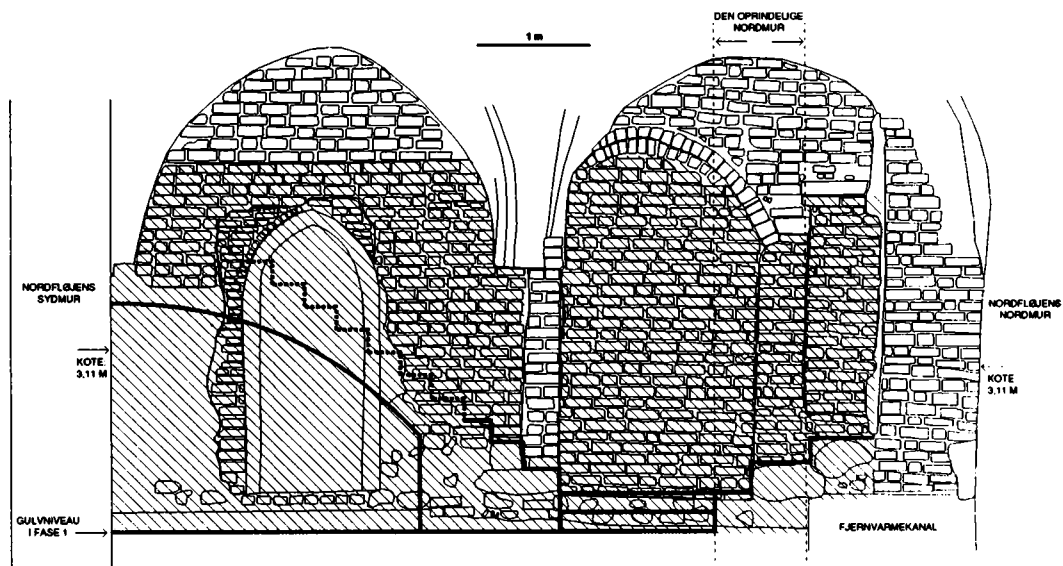
Fig. 7. Sydveggen i Munkestuen. Syldstenene blev påvist i et mindre prøvefelt. Til højre ses tre skåskraverede mursten. De er skåstillede og har udgjort en del af afsættet til hvælvet under pulpituret. Tre krydsskraverede mursten viser, hvor bjælkerne til et af rummets tidligere trægulve sad. Tegning: Milert Schultz 1996.

der har skullet forhindre vand i at trænge ind på det første lergulv fra jordlagene under syldstenene.

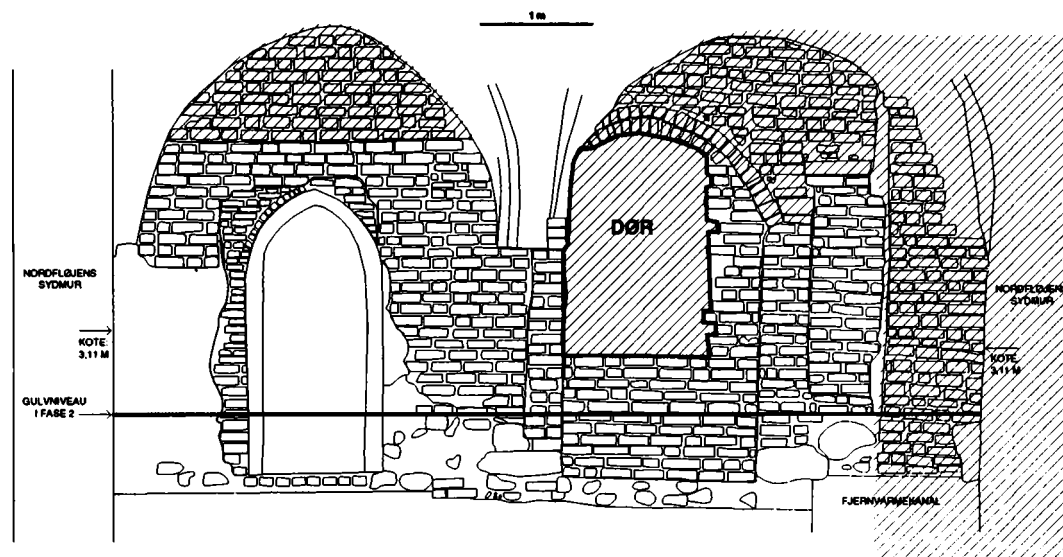
I den omrodede kirkegårdsfyld blev der fundet en del keramik, der er klart ældre end klosteret. Bl.a.

Fig. 8. Faser i vestveggen. Fase 1 er vist med venstrevendt skråskravering. De kraftigt optrukne streger angiver, hvor det oprindelige gulvniveau var samt placeringen af indgangstrappen fra nord og trappen mod venstre op til det formodede pulpitur. Hvor de to trapper mødes ses et par trin ned til det oprindelige gulvniveau. Fase 2 er vist med højrevendt skråskravering. Gulvniveauet er markant hævet i forhold til fase 1. En ny dør er indsat i vestveggen, og en nordmur er opført. Rummets vægge forhøjes eller ombygges i højden. Fase 3 er vist med krydsskravering og omhandler hvælv og understøttelse af dette med en murpille midt i væggen. Endelig viser tegningen med gråraistede områder, hvor moderne ombygningsspor forefindes. Tegning: Milert Schultz 1996. ►

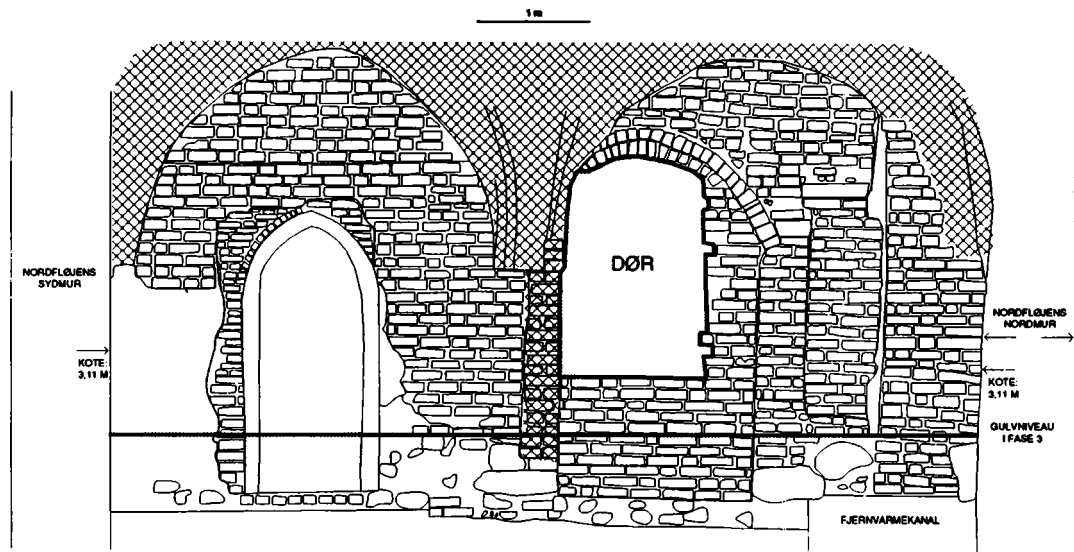
FASE 1

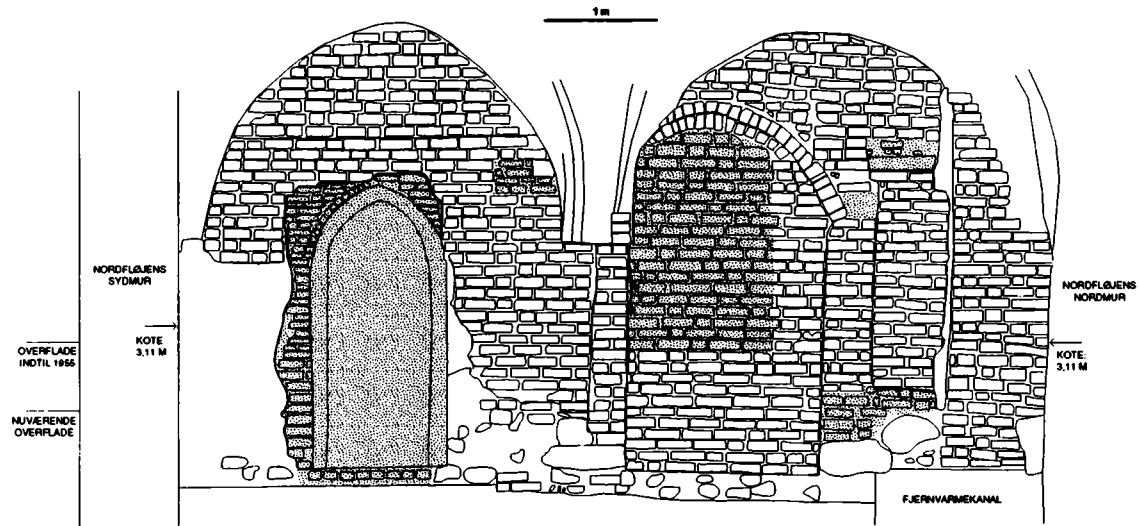
FASE 2

FASE 3

MODERNE OMBYGNINGER

fremkom der en del keramik fra 1000-1100-årene. Der var især tale om Østersøkeramik eller efterligninger af denne type. En langtandskam/vævekam knytter sig også til denne tidlige periode. De nævnte fund stammer formentlig fra kulturlag, der er blevet omlejret, efterhånden som kirkegården rykkede ind over området.

Sammenfattende kan man sige, at det undersøgte område har haft en urban periode fra 1000-1100-årene, hvorefter Skt. Nikolai's kirkegård når området. Efter dominikanermunkenes ankomst omkring 1239 nedlægges sognekirkegården nord for kirken, og på området opføres klosteret.

4. Bygningarkæologiske undersøgelser i Munkestuen

I forbindelse med udgravningen blev det klart, at vægfladerne i Munkestuen aldrig før har været genstand for en totalopmåling. Rummet er ganske enkelt blevet overset i nyere tid, hvor det har været reduceret til pulterkammer for klosterets beboere. En totalopmåling af vægfladerne var i sig selv en meget tidskrævende opgave, men tidsforbruget blev stærkt reduceret ved brug af feltpantograf.¹⁴

Af de fire opmålte vægflader vises de to mest interessante som figur 6 og 7. Der er tale om henholdsvis vest- og sydvæggen i rummet. Som det ses på figur 6, fremstår vestvæggen med et utal af bygningsarkæologiske spor. I det hele taget er det kendetegnende for Munkestuen, at der aldrig er »ryddet op« efter ombygninger og tilføjelser. Man kan rent faktisk spore 750 års aktiviteter i rummet, selv efter den sidste skånsomme istandsætning. Figur 8 viser med forskellig signatur de tre hovedfaser, der kan aflæses i vestvæggen. Fase 1 indeholder levn fra nordfløjens opførelse i anden halvdel af 1200-årene, hvilket sam-

menholdt med murresterne i gulvet (Jf. figur 5) giver et fingerpeg om, hvordan rummet oprindeligt kan have set ud. De to store kampesten mod nord i væggen tolkes som resterne af en trappe, der fra nord førte ned i rummet, der på dette tidspunkt allerede må have fremstået som let forsænket i forhold til terrænet nord for klosteret. Den dybe sprække i murværket ud for den nordligste af de omtalte kampesten angiver, hvortil fase 1's murværk nåede mod nord. Murværket længere mod nord tilhører fase 2. Murværket ved ovennævnte trappe rækker længere mod nord end nordfløjens nordmur i øvrigt. Dette forhold antyder, at der har været et muret vindfang i forbindelse med trappen. Murværket i gulvet på figur 5 samt spor af et tøndehvælv i vestvæggen viser, at man kom ned i et lille aflangt overhvalvet rum, efter at man var gået ned ad indgangstrappen fra nord. Stående i det overhvalvede trapperum kunne man vælge at gå ind i Munkestuen ved at gå et til to trin ned ad en teglstenstrappe. På figur 5 ses det nederste trin endnu i form af 9 munkesten sat i kalkmørtel. På tre af disse munkesten var der endnu svage spor af sortgrøn glasur. Fra det overhvalvede trapperum var der sandsynligvis en muret trappe, der førte mod syd op til et pulpitur eller op til loftet. De store kampesten i murværket midt i vestvæggen angiver formentlig de nederste to trins placering. De øvrige trin fortaber sig bag et tykt pudslag og den moderne døråbning. I sydvæggen (jf. figur 9) ses afsæt til et hvælv, hvilket viser, at der under trappen var en overhvalvet niche. Som det ses på figur 5, var nichen blot 2,4 m lang og 1,10 m dyb. Næsten hele sydvæggen på figur 9 hører til fase 1, hvilket betyder, at vi her står overfor en henved 750 år gammel vægflade. Vindue og hvælv hidrører dog fra henholdsvis fase 2 og fase 3. Det ældste teglgulv i Munkestuen lå

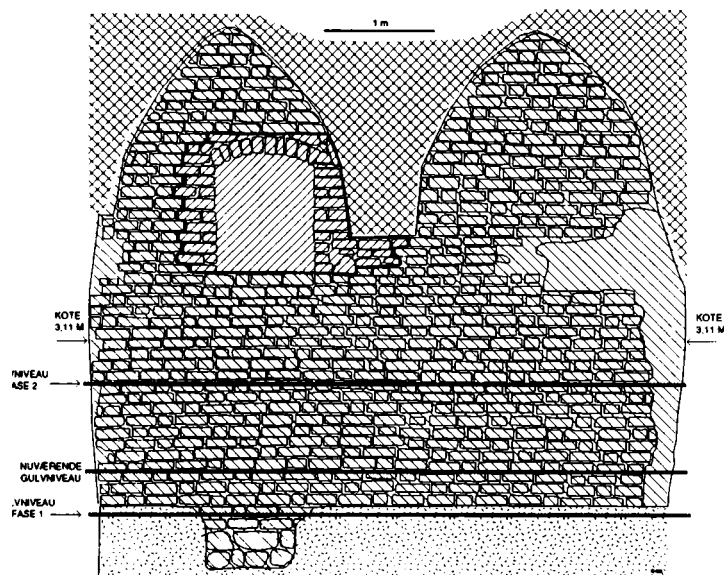

Fig. 9. Faser i sydveggen. Fase 1's murværk er vist med venstrevendt skråskravering. Længst mod vest ses sporene fra den formodede pulpituranordning. Fase 2 er vist med højrevendt skråskravering. Vinduet synes at stamme fra fase 2. Fase 3 er vist med krydsskravering og omhandler hvælvet. Tegning: Milert Schulz 1996.

i niveau med skiftet lige over fundamentsstenene. Der er intet, der tyder på, at selve Munkestuen var overhvælvet i fase 1. Det førromtalte pulpitur, såfremt det har eksisteret, kan have fungeret som stedet, hvor der blev læst op af opbyggelige skrifter, mens munkene indtog deres mad.¹⁵ Dette indebærer naturligvis, at man accepterer, at Munkestuen oprindeligt fungerede som refektorium. Dette kan naturligvis ikke bevises, men det er velkendt, at nordfløje i klosterkomplekser ofte har fungeret som køkken- og refektoriefløj.¹⁶ Idéen med at have et pulpitur i munkenes refektorium var, at munkene ikke skulle spille tiden, mens de spiste, men at de ved samtidig at lytte

til opbyggelige skrifter kunne udnytte tiden ordentlig.

Ved hjælp af de spor, som udgravningen og de bygningsarkæologiske undersøgelser har bidraget med, har det været muligt at lave figur 10, der viser, hvordan klosterets nordvesthjørne kan have taget sig ud i fase 1. Vindfang, indgangsrum og trappeniche ses ved nordfløjens vestmur. Få meter længere mod vest ses den oprindelige vestfløj af bindingsværk. De to fløje er adskilt af en godt 2 meter bred smøge. Smøgen har givet gode adgangsforhold til fratergården med vogn såvel som til fods. Smøgen kan eventuelt også have fungeret som en form for brandsikring imellem de to fløje. Vestfløjen, der formentlig oprindeligt var en bindingsværksbygning, kan jo have været tækket med strå eller halm og derfor reelt have udgjort en større brandfare end de grundmurede dele af klosteret. Mest sandsynligt er det dog nok, at opfatte smøgen som en køreport der eventuelt har været overdækket med et tag der er udgået fra vestfløjen til gavlen af nordfløjen.

Fase 2 i Munkestuen udgøres af de store ombygninger, der fandt sted i senmiddelalderen, formentlig midt i 1400-årene. På figur 11 ses de ændringer, der kom til ved denne omfattende ombygning. Nordfløjen blev gjort henved 2,5 m bredere ved, at den oprindelige nordmur blev nedrevet og en ny bygget længere mod nord. I forbindelse med den nye nordmur blev vestmuren rykket ca. 40 cm mod vest, og tilsyneladende blev store dele af den oprindelige vestmur bibeholdt i den nye vestmur. Længst mod nord på figur 8 ses det, at et nyt murforløb rækker ca. 90 cm ud i vestmuren, hvorefter det går over i dele af vindfanget fra fase 1. Sammenbygningen mellem det nye murværk og vindfanget blev aldrig fuldført, og endnu ses en dyb »sprække« imellem de

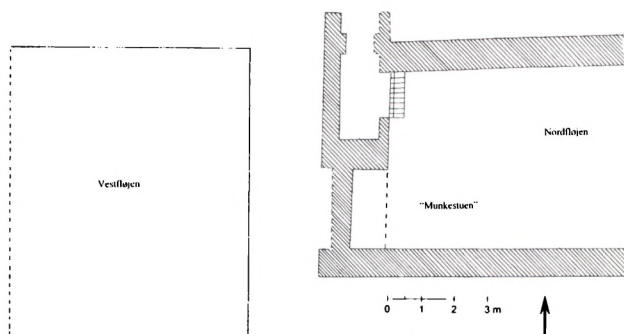

Fig. 10. Nordvesthjørnet af Vor Frue Kloster i fase 1 (2. halvdel af 1200-årene). Tegning: Hans Skov og Leif Plith Lauritsen 1996.

to murforløb. »Sprækken« fik ikke nogen praktisk betydning, da en ca. 30 cm tyk skalmur blev opført på vestsiden af muren. Da den oprindelige indgang til Munkestuen forsvandt i forbindelse med fase 2, blev der indsat en ny dør i vestmuren. Dørens overkant markeres af to buestik. Døren ses på tegninger af klosteret fra midten af forrige århundrede men forsvandt formentlig ved restaureringen i 1870-erne, hvor den nuværende døråbning blev indsat.¹⁷ Døren skabte passage mellem Munkestuen og det rum, der opstod vest herfor, da nord- og vestfløjen blev sammenbygget. Fase 2 medførte også, at tøndehvælvet i nichen og det oprindelige indgangsrum blev nedbrudt, men mærkeligt nok blev sporene fra disse ikke sløret. I sydvæggen synes det vindue, der endnu ses, at være etableret i forbindelse med fase 2. Også her fremstår nedbrydningssporene efter hvælvet over nichen endnu meget tydeligt. I den nye nordmur var der to vinduer, der desværre i dag er tilmuret. Munkestuen forsynes i fase 2 også med en skillevæg mod øst, der dog kun afskærmer den sydligste halvdel af rummet fra den øvrige nordfløj. Fælles for skillemur og den nye nordmur er, at deres fundamentssten sidder meget højt i forhold til de oprinde-

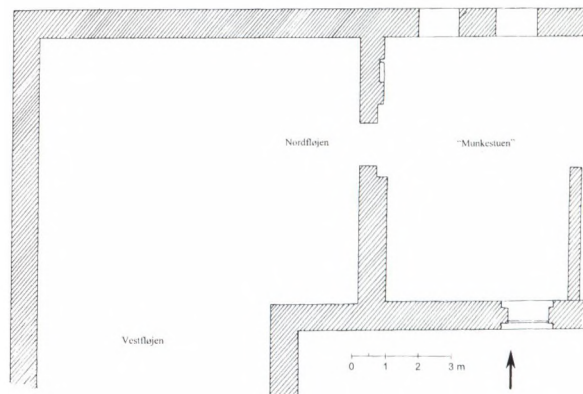

Fig. 11. Nordvesthjørnet af Vor Frue Kloster i fase 2 (midten af 1400-årene). Tegning: Hans Skov og Leif Plith Lauritsen 1996.

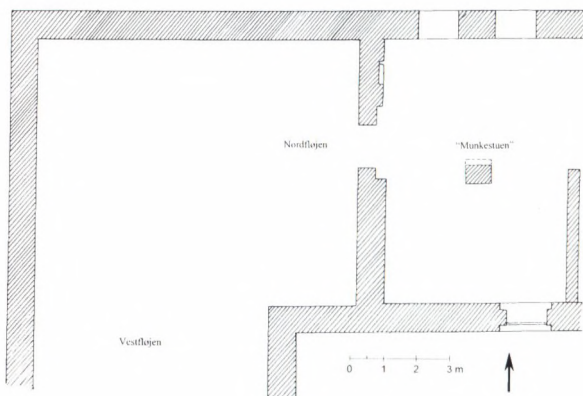

Fig. 12. Nordvesthjørnet af Vor Frue Kloster i fase 3 (sidst i 1400-årene). Tegning: Hans Skov og Leif Plith Lauritsen 1996.

lige murforløb. Hvis man antager, at fundamentsstene har været skjult af gulvet, så er der fra midten af 1200-årene og frem til midten af 1400-årene sket en hævnning af gulvniveauet på ca. 1,10 m. På figur 11 kan klosterets nordvesthjørne ses efter ombygningen i forbindelse med fase 2. De mest markante forskelle i forhold til fase 1 er, at nord- og vestfløjen nu

er sammenbygget som en organisk helhed. Den oprindelige vestfløj er nu erstattet af en helt ny grundmuret bygning, mens nordfløjen er gjort henved 2,5 meter bredere. Nordfløjens sydvæg er genbrugt, mens vestmuren nu i delvist genbrugt udgave fungerer som skillemur. En ny skillemur er opført i den sydlige halvdel af nordfløjen. Det faktum at ombygningssporene ikke er søgt sløret, tyder på, at rummets betydning blev reduceret fra refektorium til lagerrum eller lignende. Rummet må have fået tildelt en funktion, hvor det var ligegyldigt hvordan væggene fremstod. Selv med en meget beskednen indsats ville det have været muligt, at pynte på rummets udseende, hvis det havde været ønsket.

Fase 3 giver sig tilkende ved, at Munkestuen forsynes med krydsribbehvælv. Imellem fase 2 og fase 3 laves der forberedelser til at overhvalve Munkestuen. Mest tydeligt ses det på nordmuren, hvor forlægget til fæstning af hvælvet ikke udnyttes, men hvor man i stedet laver et nyt forlæg til det hvælv, der nu findes. Hvælvpillen midt i rummet fremstår i dag som en rektangulær pille men har oprindeligt været opmuret som en kvadratisk pille. Fundamentsstene viser endnu tydeligt, at der var plads til en kvadratisk pille, mens pillens forhugne nordside viser, at man fjernede ca. 25 cm af pillen, da dette var overflødigt efter isætningen af fase 3's hvælv. Rummet har været forberedt til et hvælv, der uvist af hvilken grund aldrig blev isat. For at give fase 3's hvælv den fornødne understøttelse var det nødvendigt at opmure et par murpiller i henholdsvis vestmuren og i forlængelse af skillemuren mod øst. Disse tilføjelser ses på figur 12, der ligeledes viser hvælvpillens oprindelige dimensioner. Fase 3 er i virkeligheden en logisk fortsættelse af fase 2, og tidsmæssigt behøver der ikke være et stort gab imellem de to faser.¹⁸

5. Opsummering

Trods udgravningens relativt begrænsede omfang, med et undersøgt areal på ca. 77 m², har resultaterne bidraget med væsentlig ny viden om dominikanernes gamle kloster i Århus. Det ligger fast, at et firefløjet klosteranlæg allerede har rejst sig i løbet af 1200-årens anden halvdel (fase 1) på det, der førhen var Skt. Nikolai domkirkens kirkegård. Mens kirke, østfløj og nordfløj var grundmurede bygninger, så var den oprindelige vestfløj formentlig blot en bindingsværksbygning. Nord- og vestfløjen var adskilt af en 2 m bred overdækket passage, der førte fra nord ind til fratergården. Nordfløjen havde indgang fra nord med vindfang og overhvalvet indgangsrum. Bortset fra en overhvalvet niche ved nordfløjens vestmur er der ikke noget, der tyder på, at nordfløjen oprindeligt var forsynet med hvælv. Ved midten af 1400-årene ombygges klosterets nordfløj og en helt ny vestfløj opføres (fase 2). Nord- og vestfløjen sammenbygges nu som et organisk hele, og passagen imellem de to fløje forsvinder. Nordfløjen får mod nord forøget sin bredde med 2,5 m, hvorved indgangspartiet mod nord sløjfes. Nordfløjens vestmur ombygges og forskydes en anelse mod vest, og både niche og indgangsrum sløjfes. Der etableres en døråbning i nordfløjens vestmur, således at man kan komme fra nordfløjen over i vestfløjen. En skillemur opføres mod øst, og denne mur indgår senere i Munkestuen som den sydligste halvdel af østmuren. Gulvniveauet hæver sig fra fase 1 til fase 2 med henved 1,10 m. Mellem fase 2 og fase 3 forberedes indsætningen af et hvælv i Munkestuen, men uvist af hvilken grund isættes der senere et hvælv, der ikke passer til forberedelserne. Fase 3 dateres til sidst i 1400-årene og er ikke nødvendigvis meget senere end fase 2. I efterreformatrisk tid forlænges skil-

lemuren i Munkestuens østvæg helt hen til nordmuren, og rummet lukkes mod øst. Formentlig i forbindelse med renoveringen i 1870-erne sænkes gulvet med godt 60 cm til det nuværende niveau, og på samme tid tilmures 1400-tals døråbningen mod vest, mens den nuværende døråbning etableres.

Noter

1. Undersøgelsen, der fandt sted i oktober-november 1995, blev betalt af Vor Frue Kirkes menighedsråd.
2. De arkæologiske undersøgelser blev foretaget af forfatteren, mens vægopmålingerne også blev foretaget af en række studerende fra afdeling for Middelalder-Arkæologi, Aarhus Universitet, med lektor Hans Krongaard Kristensen i spidsen. Museumsinspektør Niels H. Andersen og stud.mag'erne Lars Bentsen, Martin Favrbø, Rikke Isler, John Robert Mirland, Klara Rüdiger og Sidsel Tefre takkes for deres indsats i forbindelse med opmålingsarbejdet. Hans Krongaard Kristensen takkes for råd og vejledning i forbindelse med den bygningsarkæologiske tolkning af Munkestuen. Cand.mag. Milert Schulz takkes for computerbearbejdning af de opmålte vægflader. Ingeniør Ernst Jørgensen, der afsøgte gulvlagen med metaldetektor, takkes ligeledes for sin hjælp. Endelig skal der rettes en tak til Vor Frue Kirkes menighedsråd, klosterbestyrelsen, arkitekt Per Kristensen og murersvend Erling Andersen for deres bistand og interesse i forbindelse med undersøgelserne.
3. Danmarks Kirker, Århus Amt bd. 3, s. 1008.
4. Jf. beretning på FHM 3949 og Arkæologiske udgravninger i Danmark 1995, s. 182-183.
5. Jf. beretning på FHM 3907 og Arkæologiske udgravninger i Danmark 1995, s. 182.
6. Danmarks Kirker, Århus Amt, bd. 3, s. 1003-1004. Schiørring 1984 s. 14-16. Paludan 1988 s.41-42.
7. Krohn 1967 s. 4-9.
8. Lorenzen 1920 s. 32-47. Zwergius 1991 s. 33.
9. Zwergius 1991 s. 54-55.
10. Zwergius 1991 s. 55.
11. Skov 1995 s. 37-38.
12. Stud.mag. Lene Møllerup takkes for gennemgang og bearbejdning af skeletmaterialet.

13. Kieffer-Olsen 1993 s. 78.
14. Når man er øvet i at bruge det finurlige tegneapparat, kan en murflade eller brolægning tegnes mellem 5-10 gange så hurtigt som ved brug af mere traditionelle metoder. Jf. i øvrigt Feltantograf i Arkæologisk felthåndbog under E 40.
15. Braunfels 1972 s. 75, 105-106. Her gives eksempler på pulpiturer i refektorier hørende til cistercienserordenen, men arrangementet kan udmærket tænkes at have være praktiseret hos andre ordener.
16. Lorenzen 1906 s. 32-33.
17. Lorenzen 1920 s. 35. Krohn 1967 s. 4.
18. Det overhængende rum i vestfløjen, der af og til benævnes som refektorium, har kalkmalerier fra 1517. Dette hvælv må derfor være ældre. Lorenzen 1920 s. 44 mener, at hvælvene i Munkestuen og vestfløjen må være fra tredje fjerdedel af 1400-årene, eller måske lidt senere.

Litteratur

- Arkæologiske udgravninger i Danmark (AUD) 1995.
- Braunfels, W.: Monasteries of Western Europe. The architecture of the orders. London 1972.
- Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet 1933 ff.
- Kieffer-Olsen, J.: Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravninger. 1993.
- Krohn, Aa.: Skt. Nikolai Kryptkirke, klosterkirken, Vor Frue Kirke. Udg. af Vor Frue Sogns Menighedsråd. Århus 1967.
- Lorenzen, Vilh.: Vor Frue Kirke og Hospitalet i Aarhus. Forhen Dominikanernes Kirke og Kloster. 1906.
- Lorenzen, Vilh.: De Danske Dominikanerklostres Bygningshistorie. 1920.
- Paludan, H.: Skt. Clemens og Hellig Niels. Fromhedsliv og politik i Århus stift omkring 1190. Festskrift til Erik Ulsig (Kongemagt og Samfund i Middelalderen). Århus – Historiske Skrifter VI. Århus 1988 s. 41-54.
- Schiørring, O.: Midtbyens udvikling 900-1600. Den indre by Århus. Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer 1984. Magistratens 2. Afd. og udvalget for Bygnings- og Miljøbevaring, Århus 1984 s. 11-21.
- Skov, H.: Dæmning, møllestrøm og hyport – en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe. By, marsk og geest 7, 1994 (1995) s. 31-40.
- Zwergius, O.: Århus Vor Frue Kloster 1239-1541. Udg. af Vor Frue Sogns Menighedsråd. 1991.